

**UCHWAŁA NR 244/XVI/20
RADY MIASTA ŻORY**

z dnia 27 lutego 2020 r.

w sprawie przyjęcia programu polityki zdrowotnej w zakresie wspierania i propagowania karmienia piersią pn. „Mamy w Żorach karmią piersią” na lata 2020-2022

Na podstawie art.18 ust.1 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2019 poz. 506 z zm.) oraz art. 48 ust. 1 i ust. 3 pkt 2 w związku z art.7 ust1 pkt 1 ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (tekst jednolity Dz. U. z 2019 poz. 1373 z zm.) uchwała się, co następuje:

**RADA MIASTA
uchwała:**

§ 1. Przyjmuje się program polityki zdrowotnej w zakresie wspierania i propagowania karmienia piersią pn. „Mamy w Żorach karmią piersią” na lata 2020-2022, który stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miasta

Piotr Kosztyla

Załącznik Nr 1 do uchwały Nr 244/XVI/20

Rady Miasta Żory

z dnia 27 lutego 2020 r.

**PROGRAM POLITYKI ZDROWOTNEJ
W ZAKRESIE WSPIERANIA I PROPAGOWANIA KARMIEŃIA PIERSIĄ
PN. „MAMY W ŻORACH KARMIĄ PIERSIĄ”
NA LATA 2020-2022**

**PODSTAWA PRAWNA: ART.48 UST 1 USTAWY Z DNIA 27 SIERPŃIA 2004 R.
O ŚWIADCZENIACH OPIEKI ZDROWOTNEJ FINANSOWANYCH ZE ŚRODKÓW
PUBLICZNYCH**

**AKTUALIZACJA PROGRAMU OPRACOWANA W WYDZIALE POLITYKI SPOŁECZNEJ
URZĘDU MIASTA ŻORY
(OPINIA PREZESA AOTM NR 154/2014 Z DNIA 7 LIPCA 2014 R)
ŻORY, STYCZEŃ 2020**

I. Opis problemu zdrowotnego

1.1. Problem zdrowotny

Sztuczne żywienie, przedwczesne podawanie innej żywności oraz dokarmianie noworodków i niemowląt karmionych piersią zwiększa ryzyko wystąpienia różnych infekcji u niemowląt, między innymi: przewodu pokarmowego oraz zapalenia ucha. Natomiast karmienie piersią zmniejsza ryzyko wystąpienia wielu chorób zarówno w wieku dziecięcym jak również u osób dorosłych, w tym. m.in.: zespołu nagłej śmierci łóżeczkowej, nadwagi i otyłości, cukrzycy typu 1 i typu 2, raka piersi w okresie premenopauzalnym. Ponadto karmienie piersią ma pozytywny wpływ na zdrowie matki, co się objawia m. in.: krótszym okresem krwawienia po porodzie, niższym poziomem depresyjności, szybszą utratą wagi i powrót do figury sprzed ciąży, rzadszym występowaniem nadciśnienia tętniczego, cukrzycy, hiperlipidemii i chorób układu krążenia w okresie pomenopauzalnym, mniejszym ryzykiem zachorowalność na raka piersi. Z perspektywy zdrowia matki i dziecka podawanie preparatów mleko zastępczych powinno być ograniczone do przypadków medycznie uzasadnionych. Zatem sposób wczesnego żywienia ma ogromny wpływ na dalszy rozwój dziecka, jego zdrowie w krótko i długofalowej perspektywie.

Obecna długość wyłącznego karmienia naturalnego żorskich dzieci odbiega od wytycznych WHO i rekomendacjami Departamentu Matki i Dziecka Ministerstwa Zdrowia [1], co skutkuje znacząco wyższymi kosztami leczenia zarówno dzieci jak i ich matek. Rekomendowanym i optymalnym sposobem żywienia niemowląt zapewniającym prawidłowy rozwój i zdrowie jest wyłączne karmienie dziecka przez okres 6 miesięcy oraz kontynuowanie karmienia piersią do roku i dłużej.

1.2. Epidemiologia

Na podstawie badań [2] przeprowadzonych na grupie 143 matek 3 letnich dzieci na koniec 2012 roku można stwierdzić, że odsetek wyłącznego karmienia piersi dzieci w wieku do 6 miesięcy był niezadawalający. Poniższe zestawienie przedstawia miesiące życia dziecka, do którego było karmione wyłącznie piersią oraz dzieci, które nie były karmione wyłącznie piersią:

Wyniki badań przeprowadzonych na grupie 143 matek 3 letnich dzieci z terenu Żor (w okresie od 01.10.2012 do 31.11.2012r). [2]

Lp.	Wiek dziecka	ilość dzieci, która była karmiona wyłącznie piersią w %	ilość dzieci, która była karmiona wyłącznie piersią w % (malejąco)
1	1 miesiąc	10,4	86,2
2	2 miesiące	11,1	75,8
3	3 miesiące	18,8	64,7
4	4 miesiące	13,9	45,9
5	5 miesięcy	16	32
6	6 miesięcy	11,1	16
7	7 miesięcy	2,1	4,9
8	8 miesięcy	0,7	2,8
9	9 miesięcy	1,4	2,1
10	10 miesięcy	0,7	0,7
11	nie było karmione wyłącznie piersią	13,8	13,8

Z kolei poniższe zestawienie przedstawia wiek do którego dziecko było karmione piersią.

Wyniki badań przeprowadzonych na grupie 143 matek 3 letnich dzieci z terenu Żor (w okresie od 01.10.2012 do 31.11.2012r). [2]

Lp.	Wiek dziecka	ilość dzieci, która była karmiona piersią w %	ilość dzieci, która była karmiona piersią w % (malejąco)
1	6 miesięcy	40,1	95,8
2	1 rok życia	32,4	55,7
3	2 lata życia	14,1	23,3
4	powyżej 2 roku życia	9,2	9,2
5	nie było karmione piersią	4,2	4,2

1.3.Opis obecnego postępowania.

Od września 2014 (do nadal) roku poradnia laktacyjna funkcjonująca przy Szpitalu Miejskim w Żorach prowadzi dla mieszkańców bezpłatne poradnictwo laktacyjne w ramach przedmiotowego programu zdrowotnego. Na podstawie statystyki dotyczącej poradnictwa laktacyjnego – danych z roku 2015 można wywnioskować duże zapotrzebowanie na świadczenia w tym zakresie:

- poradnia objęła opieką 97 matek, udzielono 233 porady laktacyjne, średnia ilość porad przypadająca na jedną matkę wyniosła 2,4,

- 4,29% porad zostało udzielonych matką jeszcze przed porodem,
- 50,65% porad odbyło się u matek w pierwszych 6 tygodniach po porodzie,
- 45,06% porad laktacyjnych było przeprowadzanych u matek z dziećmi w późniejszym okresie życia.

W roku 2019 udzielono łącznie 294 porady w tym:

- 1) 106 – porad dla mam po raz pierwszy
- 2) 86 – porad dla mam po raz drugi
- 3) 51 – porad dla mam po raz trzeci
- 4) 32 – porad dla mam po raz czwarty
- 5) 14 – porad dla mam po raz piąty
- 6) 2 - porad dla mam po raz szósty
- 7) 2 – porad dla mam po raz siódmy
- 8) 1 - porad dla mam po raz dziewiąty

Ponadto po roku funkcjonowania programu MZOZ Sp. z o. o. Żory (realizator programu) przeprowadził ankietyzację. Ankiety były przekazane mamom w poradniach dziecięcych funkcjonujących na terenie Żor. W badaniu ankietowym wzięło udział 50 matek. Wyniki przeprowadzonej ankietyzacji przedstawiają poniższe dane:

Zestawienie przedstawia miesiące życia dziecka, do którego było karmione wyłącznie piersią oraz dzieci, które nie były karmione wyłącznie piersią:

Lp.	Wiek dziecka	ilość dzieci, która była karmiona wyłącznie piersią w %	ilość dzieci, która była karmiona wyłącznie piersią w % (malejąco)
1	1 miesiąc	10	86
2	2 miesiące	16	76
3	3 miesiące	20	60
4	4 miesiące	16	40
5	5 miesiące	8	24
6	6 miesiące	16	16

7	7 miesięcy	0	0
8	8 miesięcy	0	0
9	9 miesięcy	0	0
10	10 miesięcy	0	0
11	nie było karmione wyłącznie piersią	14	14

Zestawienie przedstawiające wiek do którego dziecko było karmione piersią. (Dane te nie obejmują dzieci do 2 roku życia i powyżej, gdyż odnoszą się do danych z okresu realizacji programu. Dopiero w kolejnych latach realizacji programu dane te będą przedstawiane)

Lp.	Wiek dziecka	ilość dzieci, która była karmiona piersią w %	ilość dzieci, która była karmiona piersią w % (malejąco)
1	1 miesiąc	6	100
2	2 miesiące	4	94
3	3 miesiące	4	90
4	4 miesiące	16	86
5	5 miesięcy	2	70
6	6 miesięcy	8	68
7	7 miesięcy	6	60
8	8 miesięcy	4	54
9	9 miesięcy	4	50
10	10 miesięcy	2	46
11	11 miesięcy	2	44
12	12 miesięcy	4	42
13	powyżej 1 roku	38	38
14	nie było karmione piersią	0	0

Populacja podlegająca jednostce samorządu terytorialnego i populacja kwalifikująca się do włączenia do programu

Liczba porodów w mieście Żory w latach 2016-2019 przedstawia się następująco:

- w roku 2016 wyniosła: **1159**, z czego zameldowanych na terenie miasta Żory zostało: **695** dzieci
- w roku 2017 wyniosła: **1219**, z czego zameldowanych na terenie miasta Żory zostało: **631** dzieci
- w roku 2018 wyniosła: **1140**, z czego zameldowanych na terenie miasta Żory zostało: **635** dzieci,
- w roku 2019 wyniosła: **836** dzieci, z czego zameldowanych na terenie miasta Żory zostało: **541** dzieci

W związku z powyższym można przyjąć, że liczba kobiet kwalifikujących się do programu w ciągu jednego roku kalendarzowego wyniesie około **650**.

Obecne postępowanie w omawianym problemie zdrowotnym ze szczególnym uwzględnieniem gwarantowanych świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych.

Pomimo tego, iż sposób sprawowania opieki nad kobietą ciężarną, położnicą i noworodkiem - w zakresie edukacji i poradnictwa laktacyjnego, regulują krajowe akty prawne [5-8], to badania przeprowadzone na koniec 2012 roku [2], wśród 143 matek, mieszkanek Żor, które urodziły dzieci w 2009 roku, pokazały, że niewystarczające są:

- dostępność edukacji i poradnictwa w zakresie karmienia piersią dla mieszkanek Żor będących w okresie okołoporodowym,

·poziom wiedzy w zakresie karmienia piersią personelu medycznego opiekującego się kobietą w okresie okołoporodowym na terenie miasta Żory,

·odsetek dzieci karmionych wyłącznie mlekiem matki do 6 miesiąca życia.

W związku z powyższym na terenie miasta Żory od września 2014 jest realizowany program zdrowotny pn.: „Mamy w Żorach karmią piersią”, który jest dotowany przez Gminę Miejską Żory, a jego realizatorem jest Szpital Miejski (MZOZ Sp. z o. o. Żory). Program ten uzyskał pozytywną opinię Agencji Oceny Technologii Medycznych 154/2014 z dn. 07.07.2014 r.

W ramach programu zrealizowano następujące działania:

·edukacja kobiet w okresie okołoporodowym na temat korzyści wynikających z naturalnego karmienia i promowanie karmienia piersią jako odpowiedniej metody żywienia,

·prowadzenie nieodpłatnego poradnictwa w poradni laktacyjnej przez osoby posiadających certyfikat IBCLC i/lub CDL - rocznie udzielanych jest ok. 200 porad laktacyjnych,

·edukacja personelu medycznego sprawującego opiekę nad kobietami w okresie okołoporodowym. Od września 2014 do czerwca 2016 odbyło się 5 szkoleń, w których uczestniczyło łącznie 86 osób,

·zorganizowano konkurs graficzny pn. „Mamy w Żorach karmią piersią”. Celem konkursu była promocja karmienia piersią ujęta za pomocą grafiki w sposób ciekawy i oryginalny,

·został wykonany i rozpropagowany plakat promujący karmienie dzieci piersią,

·wykonano i rozpropagowano ulotki reklamowe propagujące karmienie piersią w ilości 600 szt., które trafiły do matek karmiących i kobiet w ciąży,

·prowadzono akcję reklamową w lokalnych mediach (Kurier Żorski) oraz strona internetowa miasta Żory (www.zory.pl) i szpitala miejskiego (www.mzoz.zory.pl),

·na 28.09.2016 r. został zaplanowany panel prelekcyjno-informacyjny dla mieszkanek Żor, w budynku Miejskiego Ośrodka Kultury w Żorach przy ul. Kościuszki 1.

Uzasadnienie potrzeby wdrożenia programu

·dane poradni laktacyjnej działającej w Żorach od września 2014 roku obrazują jak duże jest zapotrzebowanie na specjalistyczne poradnictwo w zakresie karmienia piersią. Poradnia w roku 2015 objęła opieką 97 matek, którym udzielono 233 porady laktacyjne, czyli ponad 15% liczby mieszkanek Żor, które urodziły dziecko w tym czasie. (W 2015 r. udzielono porad 97 kobietom, podczas gdy w tym samym roku było 631 porodów) [4]. Matki, które nie mają dostępu do profesjonalnej poradni laktacyjnej przedwcześnie odstawiają dziecko od piersi. Wiąże się to z późniejszymi następstwami, t.j. m.in. z większą zachorowalnością tych dzieci na nadciśnienie tętnicze, choroby układu krążenia, otyłości i cukrzycy, a tym samym wzrostem wydatków publicznych na ochronę zdrowia.

·Wzorzec działania na rzecz ochrony, propagowania i wspierania karmienia piersią w Europie [9], zakłada m.in., że cały personel medyczny mający bezpośredni kontakt z matką i dzieckiem powinien być objęty kursami szkoleniowymi, których programy oparte są na aktualnych wynikach badań naukowych. Oprócz tego pracownicy ochrony zdrowia powinni być motywowani do uczestnictwa w zaawansowanych kursach dotyczących karmienia piersią i fizjologii laktacji tak, aby mogli osiągnąć możliwie najwyższe kompetencje zawodowe odnośnie praktyki w tej dziedzinie.

II. Cele programu polityki zdrowotnej i mierniki efektywności jego realizacji

2.1.Cel główny

Kontynuacja programu „Mamy w Żorach karmią piersią”, którego realizacja rozpoczęła się w wrześniu 2014 r. ma na celu zwiększenie ilości dzieci karmionych wyłącznie piersią w okresie pierwszych 6 miesięcy ich życia, przez matki zamieszkujące na terenie miasta Żory.

2.2.Cele szczegółowe.

- Zwiększenie dostępności edukacji i poradnictwa w zakresie karmienia piersią dla mieszkanek Żor będących w okresie okołoporodowym,

- Podniesienie poziomu wiedzy w zakresie karmienia piersią przez personel medyczny zajmujący się opieką nad kobietą w okresie okołoporodowym na terenie miasta Żory.

2.3. Mierniki efektywności realizacji programu polityki zdrowotnej.

- Zwiększenie ilości dzieci karmionych wyłącznie piersią przez pierwsze 6 miesięcy życia,
- Pogłębienie wiedzy na temat karmienia piersią wśród personelu medycznego i mieszkańców Żor.
- Odsetek dzieci karmionych wyłącznie piersią do 6 miesiąca życia mieszkanek Żor,
- Liczba udzielonych porad na temat karmienia piersią dla mieszkanek Żor.

III. Charakterystyka populacji docelowej oraz charakterystyka interwencji, jakie są planowane w ramach programu polityki zdrowotnej.

3.1. Populacja docelowa.

- kobiety ciężarne i matki karmiące wraz z niemowlętami zamieszkujące miasto Żory ok. **650 kobiet** rocznie,
- personel medyczny zajmujący się opieką kobiet w okresie okołoporodowym wg stanu na koniec **2019 r.** – ok. **50 osób**,

3.2. Kryteria kwalifikacji do udziału w programie polityki zdrowotnej oraz kryteria wyłączenia z programu polityki zdrowotnej i sposób kwalifikacji uczestników

- kobiety będące w okresie okołoporodowym zamieszkujące w Żorach,
- udzielenie porad laktacyjnych dla mieszkanek Żor, których problemy dotyczące karmienia piersią nie zostały rozstrzygnięte w ramach podstawowej opieki okołoporodowej,
- w zajęciach edukacyjnych będzie mógł brać udział personel medyczny zajmujący się opieką mieszkanek Żor będących w okresie okołoporodowym.
- przeciwwskazania do udziału w programie:- problemy z karmieniem piersią wynikające z innych uwarunkowań kobiety. W tym przypadku kobiety będą kierowane do odpowiednich specjalistów.

Tryb zapraszania do programu

- akcja promocyjna w mediach lokalnych,
- promowanie karmienia piersią podczas organizowanych festynów rodzinnych na terenie miasta Żory,
- podmiot leczniczy realizujący program zamieści informację o programie na swojej stronie internetowej oraz ogólnodostępnych tablicach informacyjnych na terenie miasta Żory.

3.3. Planowane interwencje:

- promocja karmienia piersią podczas organizowanych festynów rodzinnych na terenie miasta Żory,
- edukacja w zakresie karmienia piersią dla kobiet w okresie okołoporodowym poprzez stronę internetową Żor i w mediach lokalnych,
- udzielanie porad laktacyjnych w poradni laktacyjnej przez osoby do tego upoważnione posiadające certyfikat IBCLC (Międzynarodowy Certyfikowany Konsultant Laktacyjny) lub CDL (Certyfikowany Doradca Laktacyjny),
- edukacja personelu medycznego zajmującego się opieką kobiet w okresie okołoporodowym,

3.4. Sposób udzielania świadczeń zdrowotnych w ramach polityki zdrowotnej

- telefoniczna lub bezpośrednia rejestracja do poradni laktacyjnej na określoną godzinę,
- placówka realizująca program powinna znajdować się w dogodnej lokalizacji dla mieszkanek miasta Żory i znajdować się na terenie miasta Żory,

3.5. Sposób zakończenia udziału w programie polityki zdrowotnej.

- kobiety, które wezmą udział w programie będą mogły uzyskać wsparcie poprzez kontrolne wizyty w poradni laktacyjnej, aż do chwili rozwiązania problemu,

- natomiast jeżeli problemy te będą wynikały z innych uwarunkowań kobiety te będą kierowane do odpowiednich specjalistów,

IV. Organizacja programu polityki zdrowotnej

4.1. Etapy programu polityki zdrowotnej i działania podejmowane w ramach etapów.

- kampania reklamowa wśród mieszkańców Żor na temat karmienia piersią,
- edukacja mieszkańców Żor na temat karmienia piersią,
- poradnictwo laktacyjne,
- edukacja personelu medycznego na temat karmienia piersią.

Sposób powiązania działań programu ze świadczeniami zdrowotnymi finansowanymi ze środków publicznych

- podejmowane zadania w ramach programu wspierają świadczenia dostępne NFZ, poprzez konsultacje trudnych przypadków i zwiększanie wiedzy w tym zakresie,
- ponadto oferują świadczenia niedostępne w ramach NFZ. Poradnictwo laktacyjne w ramach przedmiotowego programu udzielane przez IBCLC lub CDL nie jest finansowane przez NFZ.

4.2. Warunki realizacji programu polityki zdrowotnej dotyczące personelu, wyposażenia i warunków lokalowych.

- dysponowanie personelem posiadającym doświadczenie i umiejętność prowadzenia zajęć edukacyjnych oraz poradnictwa laktacyjnego dla kobiet w okresie okołoporodowym,
- dysponowanie personelem posiadającym doświadczenie w organizacji i prowadzeniu szkoleń dla personelu medycznego zajmującego się opieką kobiet w okresie okołoporodowym,
- dysponowanie niezbędnym sprzętem i salą do przeprowadzania szkoleń,
- personel zatrudniony w poradni laktacyjnej winien posiadać ukończone studia licencjackie lub magisterskie o aktualny certyfikat IBCLC lub CDL,
- poradnia laktacyjna winna być wyposażona w niezbędne meble oraz sprzęt potrzebny do jej prawidłowego funkcjonowania zgodnie z obowiązującymi standardami i przepisami w tym zakresie,
- czas trwania jednej porady winien wynosić około 1 godz.
- czas funkcjonowania poradni winien być uzależniony od zapotrzebowania na usługę objętą programem,

Zalecenia, wytyczne i standardy dotyczące postępowania w problemie zdrowotnym, którego dotyczy wniosek

Zalecenia krajowe:

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 września 2012r.: „Standardy postępowania oraz procedury medyczne przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych z zakresu opieki okołoporodowej sprawowanej nad kobietą w okresie fizjologicznej ciąży, fizjologicznego porodu, położu oraz opieki nad noworodkiem”

Zalecenia UE:

Dokument Dyrektoriatu Zdrowia Publicznego i Oceny Ryzyk Komisji Europejskiej, „Ochrona, propagowanie i wspieranie karmienia piersią w Europie: wzorzec działania”,

Dokument Dyrektoriatu Zdrowia Publicznego i Oceny Ryzyk Komisji Europejskiej „Żywienie niemowląt i małych dzieci: Standardy postępowania dla Unii Europejskiej”.

V. Sposób monitorowania i ewaluacji programu polityki zdrowotnej.

5.1. Monitorowanie.

Wykonawca programu zobowiązany jest do składania co pół roku sprawozdania z realizacji programu zawierającego następujące dane:

- liczba udzielonych porad laktacyjnych dla mieszkanki Żor,

- liczba personelu medycznego objętego działaniami edukacyjnymi na temat karmienia piersią,

Monitorowanie programu polityki zdrowotnej, zostanie zakończone wraz z końcem jego realizacji.

Ocena jakości świadczeń w programie.

- bieżący nadzór i okresowa kontrola realizacji programu będzie prowadzona przez pracowników Urzędu Miasta Żory posiadających stosowne upoważnienia Prezydenta Miasta Żory,
- ankietyzacja kobiet uczestniczących w programie w zakresie oceny jakości świadczonych usług w ramach programu,
- ankietyzacja personelu medycznego w zakresie oceny jakości przeprowadzonych szkoleń w ramach programu.

5.2. Ewaluacja.

Ocena efektywności będzie prowadzona poprzez porównanie ilości dzieci karmionych wyłącznie piersią przez pierwsze 6 miesięcy ich życia przed wdrożeniem programu polityki zdrowotnej do ilości dzieci karmionych wyłącznie piersią - po jego zakończeniu - na podstawie zebranych ankiet od uczestników programu.

VI. Budżet programu polityki zdrowotnej.

6.1. Koszty jednostkowe

Planowane koszty jednostkowe obejmują m.in.:

- koszt porady – ok. **130,00 zł** (planowana ilość ok. 200 porad), który obejmuje osobowe koszty zatrudnienia specjalisty w poradni posiadającego ukończone studia licencjackie lub magisterskie o aktualny certyfikat IBCLC lub CDL oraz koszty funkcjonowania poradni)
- koszty wyposażenia poradni w niezbędny sprzęt stały i jednorazowego użytku – ok. **5.000,00zł**,
- koszt przeprowadzenia warsztatów edukacyjnych dla personelu medycznego zajmującego się opieką mieszkanek Żor będących w okresie okołoporodowym – ok. **1.000,00zł** (planowana ilość – 2 warsztaty),
- koszty materiałów edukacyjnych i reklamowych – ok. **5,00zł.** (planowana ilość ok. 600 szt.)

Szczegółowe koszty zostaną przedstawione przez podmioty lecznicze przystępujące do konkursu ofert.

6.2. Planowane koszty całkowite

Wysokość środków finansowych przeznaczonych na realizację programu w roku 2020 wynosi **35.000,00 zł**. Kwoty przeznaczone na realizację programu w kolejnych latach będą ustalane na koniec każdego roku - po uchwaleniu budżetu miasta Żory na kolejny rok.

6.3. Źródła finansowania, partnerstwo

Planowany wkład placówki realizującej program to m.in.: udostępnienie pomieszczenia na poradnię laktacyjną i ponoszenie koszt mediów t.j.: energii elektrycznej, energii cieplnej, itp.

VII. Bibliografia

- 1) Komunikat w zakresie karmienia piersią jako wzorcowego sposobu żywienia niemowląt oraz preparatów zastępujących mleko kobiece (sztucznych mieszanek) z dn. 29.03.2013. Departament Matki i Dziecka Ministerstwa Zdrowia. (www.mz.gov.pl/zdrowie-i-profilaktyka/zdrowie-matki-i-dziecka/karmienie-piersia/komunikat/komunikat-w-zakresie-karmienia-piersia-jako-wzorcowego-sposobu-zywienia-niemowlat-ora-z-preparatow-zastepujacych-mleko-kobiece-sztucznych-mieszanek/).
- 2) Praca dyplomowa magisterska Joanny Fajdek napisana pod kierunkiem dr n. med. Beaty Naworskiej (Zakład Propedeutyki Położnictwa WNOZ SUM w Katowicach),
- 3) Dane statystyczne - ilość dzieci urodzonych w Żorach - dane MZOZ w Żorach,
- 4) Dane statystyczne - liczba nowonarodzonych dzieci zameldowanych w Żorach – dane własne Gminy Miejskiej Żory,

- 5) Rozp. Ministra Zdrowia z dnia 21 grudnia 2004 r. w sprawie zakresu świadczeń opieki zdrowotnej, w tym badań przesiewowych oraz okresów, w których badania te są przeprowadzane,
- 6) Rozp. Ministra Zdrowia z dnia 7 listopada 2007 r. w sprawie rodzaju zakresu świadczeń zapobiegawczych, diagnostycznych, leczniczych i rehabilitacyjnych udzielanych przez pielęgniarkę albo położną samodzielnie bez zlecenia
- 7) Zarządzenie nr 105/2008/DSOZ Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia z dnia 5 listopada 2008 r. w sprawie określenia warunków zawierania i realizacji umów udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej w rodzaju: podstawowa opieka zdrowotna.
- 8) Rozp. Ministra Zdrowia z dnia 20 września 2012 w sprawie standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych z zakresu opieki okołoporodowej sprawowanej nad kobietą w okresie fizjologicznej ciąży, fizjologicznego porodu, porożenia oraz opieki nad noworodkiem,
- 9) Komisja Europejska, Dyktoriat Zdrowia Publicznego i Oceny Ryzyk. Ochrona, propagowanie i wspieranie karmienia piersią w Europie: wzorzec działania. Luksemburg 2004,